

Fornleifarannsóknir í S-Pingeyjarsýslu 2007

- Samantekt um vettvangsrannsóknir á Þegjandadal, Aðaldal og Reykjadal

Adolf Friðriksson, Howell Magnús Roberts, Magnús Á. Sigurgeirsson, Freya Sadarangani, James Taylor, og Lisa Yeomans

Fornleifastofnun Íslands

Reykjavík 2007

FS 361

© Fornleifastofnun Íslands 2007
Bárugötu 3
101 Reykjavík
Sími: 551 1033
Fax: 551 1047
Netfang: fsi@instarch.is
Heimasíða: www.instarch.is
Kápumynd: Bátumlið á Litlu-Núpum í Aðaldal

Efni:

Inngangur.....	5
Bátkumlið hjá Litlu-Núpum í Aðaldal	6
Þegjandadalur 2007	11
Einarsstaðir	13
Ingiríðarstaðir	14
Kuml hjá Lyngbrekku í Reykjadal	17

Inngangur

. Þann 2. október 2004 var Hið Þingeyska fornleifafélag stofnað. Það hófst þegar handa við að að efla rannsóknir á fornri, íslenskri menningu og miðla afrakstri þeirra til almennings og gestkomandi í héraðinu. Er það stefna félagsins að auka vægi menningararfsins í ferðaþjónustu með rannsóknum og öðrum framkvæmdum sem gera munu áhugaverða minjastaði aðgengilega fyrir ferðafólk. Árið 2005 stóð félagið, í samstarfi við Fornleifastofnun Íslands ses, m.a. fyrir rannsóknum í Þingey, á Þegjandadal og í Reykjadal. Árið 2006 jukust umsvif félagsins. Síðari áfanga fornleifaskráningar á Þegjandadal var lokið, í framhaldi af rannsóknum í Þingey var grafið í minjar í Skuldaþingsey, eins var grafið í leifar eyðibýlisins Litlu-Núpa í Aðaldal og loks í forn garðlög víða í sýslunni. Árið 2007 hófst uppgröftur á völdum minjum sem í ljós höfðu komið við fornleifaskráningu í Þegjandadal. Þá var lokið uppgrefti á kumlateig hjá Lyngbrekku í Reykjadal sem fannst 2004. Tíðindi sumarsins voru þó rannsóknirnar á Litlu-Núpum í Aðaldal, en þar fundust leifar bátkumls úr heiðni.

Þátttakendur í verkefnunum voru Adolf Friðriksson, Howell Magnús Roberts, Freya Sadarangani, James Taylor, Magnús Á Sigurgeirsson, Guðrún Alda Gísladóttir, Uggi Ævarsson og Lisa Yeomans.

Stjórn félagsins, ásamt landeigendum og öðrum gestgjöfum er þökkun margvísleg liðveisla. Í þessari skýrslu er birt stutt samantekt á fornleifarannsóknum sem unnar voru á vegum félagsins sumarið 2007.

Bátkumlið hjá Litlu-Núpum í Aðaldal

Nyrst á Hvammsheiði, í grónum hvammi við austurbakka Laxár, er eyðibýli sem kallað hefur verið Litlu-Núpar. Það var nyrst í landi Núpa í Aðaldal, en heyrir nú undir Laxamýri.

Árið 1915 fundust þar fyrir einskæra tilviljun leifar af kumlum, þ.e. gröfum úr heiðni.¹ Kumlin eru í jaðri ytra garðlagsins sem umlykur Litlu-Núpa, um 300 m norðaustan við tóftir eyðibýlisins. Árið 2004 var kumlastaðarins leitað og gerð þar eftirrannsókn.² Fundust þá 2 kuml til viðbótar sem staðfestu að á Litlu-Núpum hefur verið kumlateigur, þ.e. grafreitir úr heiðni. Líkur eru á að þar leynist enn fleiri grafir og er fyrirhugað að rannsaka leifar kumlateigsins enn frekar.

Kumlin gefa vísbendingu um að byggð hafi verið hafin á Litlu-Núpum þegar á landnámsöld. Þau eru fremur eðlilegt kumlstæði frá eyðibýlinu, en fjarri öðrum bæjum. Þó ber ekki að útiloka að um tilviljun geti verið að ræða. Staðurinn er á gömlu merkjunum milli Laxamýrar og Núpa, og reyndar sérkennilegu í horni á mörkum milli Aðaldælahrepps og Reykjahrepps. Loks liggur þar forn leið, en algengast er að kuml finnist við leiðir og á merkjum.

Engar traustar heimildir eru til um upphaf byggðar og sögu búsetunnar á Litlu-Núpum. Örnefnið gæti verið tilbúningur, ágiskun um að þar hafi verið e.k. hjáleiga eða afbýli frá Núpum. Þó gæti allt eins verið að byggð hafi hafist síðar á Núpum, eða Núpabær fluttur sunnar með ánni á síðari öldum.

Það voru spurningar af þessu tagi sem hafðar voru í huga er undirbúningur hófst að áframhaldandi rannsókn á Litlu-Núpum. Auk kumlanna og bæjarstæðisins, er á annan tug tófta og gerða þvers og kruss um hvamminn sem bærinn stóð í. Sumarið 2006 var gerð rannsókn á þremur tóftum nyrst á svæðinu. Ekki er ljóst hvaða hlutverki þessi mannvirki

¹ Kristján Eldjárn & Adolf Friðriksson (2000) *Kuml og haugfé*, Reykjavík.

² Adolf Friðriksson, Hildur Gestsdóttir, et al. (2005) *Kumlin hjá Litlu-Núpum í Aðaldal. Fornleifarannsókn 2004*, Fornleifastofnun Íslands, FS271-03264, Rv.

gegndu, en má vera að nyrstu tóftirnar tvær hafi verið e.k. gripahús og sú þriðja kann að hafa verið hlaða. Gjóskulög sýndu að öll eru húsin frá miðöldum, en líklega yngri en kumlin uppi á brekkunni fyrir ofan.

Sumarið 2007 var haldið áfram rannsókn á leifum kumlateigsins á Litlu-Núpum. Við lauslega athugun 2004 virtist sem fleiri kuml gætu leynst í nágrenni við þau sem grafin voru upp það ár. Mótaði fyrir aflöngum dokkum fáeinum metrum austan og sunnan kumlanna, sem höfðu sömu stefnu og þau, þ.e. N-S.

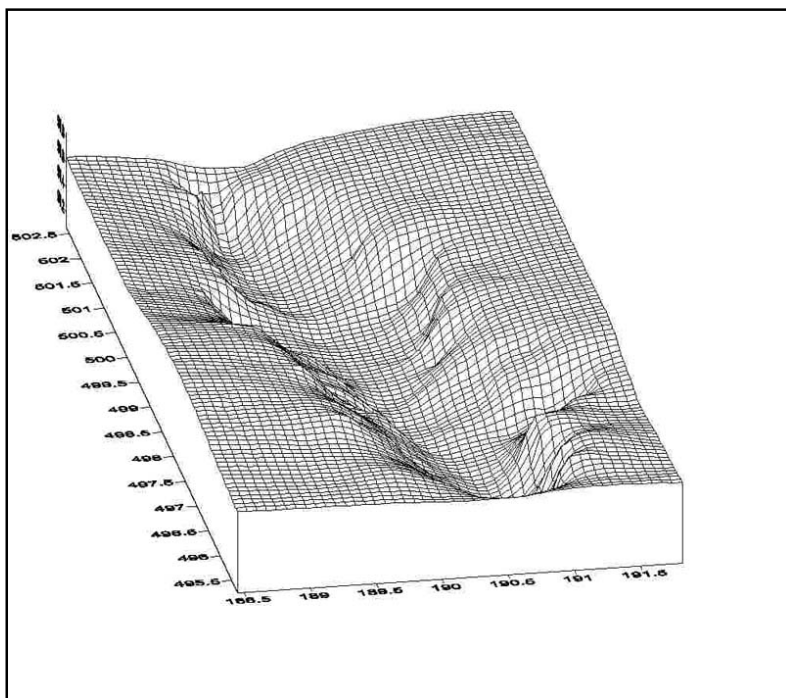

Mynd 1. Litlu-Núpar. Afstöðumynd. Tóftirnar sem rannsakaðar voru 2006 eru merktar með bláum lit. Kumlateigurinn er innan rauða hringsins við norðaustuhorn vallargarðsins.

Mynd 2. Uppgröftur á bátkumli hjá Litlu-Núpum.

Rannsókn á einni dokkinni leiddi í ljós óvæntan fund. Í fyrstu leit út fyrir að um rask væri að ræða sem gæti ekki verið leifar af kumli, þar sem niðurgröfturinn virtist mun stærri en

venjuleg mannsgröf og lögunin ósvipuð því sem vænta mætti. Við nánari athugun kom í ljós að vissulega væru þetta leifar kumls, en að sá heygði hafi verið jarðsettur í bát. Viður bátsins var nær allur horfinn, en við fundum raðir af mörgum rónöglum, og sjálf gryfjan var bátлага.

Mynd 3. Tölvumynd af botni bátkumlsins.

Mynd 4. Bátumlið á Litlu-Núpum, horft til suðurs.

Báturinn hefur verið u.þ.b. 7 m langur, 1,8 m breiður og um 0,6 m djúpur. Hann sneri því sem

næst N-S. Það fundust 223 járnbrott, sem flest eru rónaglar. Á því svæði sem heillegast var, mátti sjá að naglarnir lágu á um 17-19 cm bili frá kili að brún, en á 10-12 cm bili frá stefni að skut. Heillegu naglarnir eru með um 25 mm langan legg, og því hafa borðin verið um 12 mm þykk. Hjalti Hafþórsson frá Akranesi, sem smíðað hefur bát eftir upplýsingum úr Vatnsdalskumlinu í Patreksfirði, skoðaði þennan fund á vettvangi. Taldi hann líklegt að Litlunúpabáturinn hafi verið sexæringur, úr þunnum og mjóum borðum, og léttur, eða kannske um 100-120 kg.

Mynd 5. Bronsbygla úr bátumlinu.

Kumlið hafði verið rænt í fornöld. Í því fundust leifar a.m.k. tveggja einstaklinga, en beinin eru í lélegu ásigkomulagi. Gröfin var mjög röskuð en svo virðist sem fólkið hafi verið lagt hlið við hlið, með höfuð í norðurenda. Sjálfsagt hefur haugfé verið látið í gröfina en tekið við grafarránið. Þó fundust tveir góðir gripir: sörvistala, líklega úr leirsteini eða tálgukoli, um 25 mm í þvermál og lítil bjalla, sextrend og úr bronsi. Á hliðum bjöllum er skraut, hringir með depil í miðju. Báðir þessir gripir eru sjaldgæfir fundir. Greining á beinum og gripum er ólokið.

Rannsókn á kumlateignum á Litlu-Núpum er ekki lokið. Á Litlu-Núpum hafa nú fundist 3 mannskuml auk 3ja hrosskumla. Vestan við kumlin er stór rofblettur og gætu þar hafa verið fleiri kuml, en úr því verður ekki skorið. Austan kumlanna er hinsvegar enn gróið land. Skammt norðan bátkumlsins eru svipuð ummerki og voru áður en kumlið var opnað. Má vera að þar leynist annað kuml, jafnvel bátkuml. Þar í grennd eru fleiri dokkir og gæti heildarfjöldi kumla á teignum því hækkað enn.

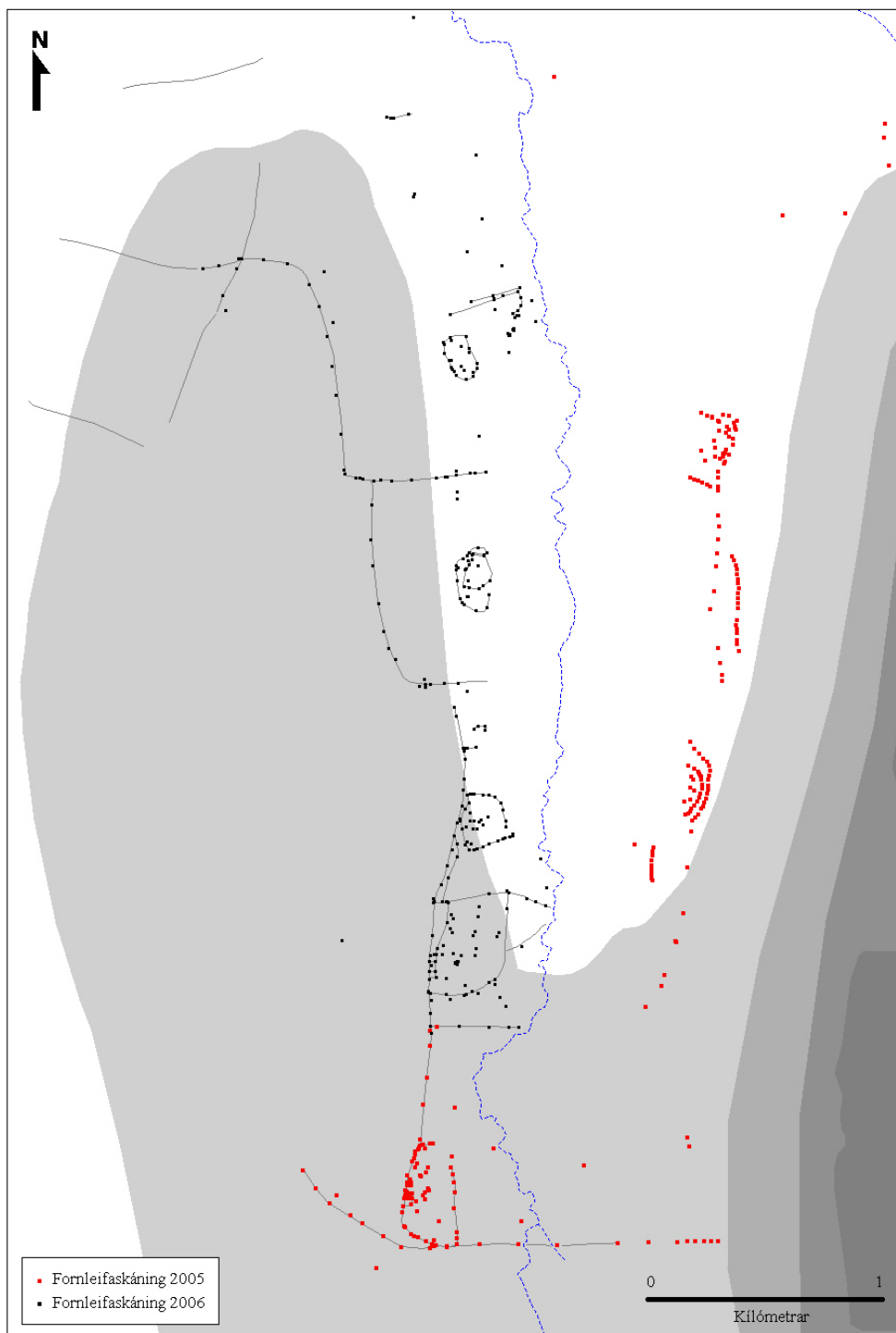
Mynd 6. Sörvistala fundin í bátkumlinu á Litlu-Núpum.

Mynd 7. Frá Þegjandadal

Þegjandadalur 2007

Á Þegjandadal eru á annað hundrað vel varðveittra minja frá u.þ.b. 6-7 býlum sem þar voru fyrir á tíð. Talið er að Þegjandadalur hafi farið í eyði á 15. öld. Fyrstu niðurstöður skráningar á dalnum leiddu í ljós umfangsmiklar búsetuminjar frá miðöldum sem lítið hefur verið raskað á síðustu öldum og áratugum, þrátt fyrir að dalurinn hafi ætíð verið nýttur sem upprekstrarland af bændum í nærsveitum allt frá því hann fór í eyði. Á dalnum er m.a. að finna reisulega bæjarhóla, fjöldann allan af útihústóftum, margfalda vallargarða og margra kílómetra langt kerfi garða sem hefur markað landareignir og girt af beitarland frá heimalandi. Auk þessa er heillegar leifar bænhústófta og kirkjugarða að finna á tveimur bæjum í dalnum vestanverðum. Fornleifar á dalnum voru skráðar í tveimur áföngum 2005 og 2006. Sumarið 2007 var hafist handa við rannsóknir á völdum minjastöðum með takmörkuðum uppgrefti. Að þessu sinni fóru rannsóknir fram á Ingiríðarstöðum og Einarsstöðum.

Mynd 8. Kortið sýnir dreifingu minja á Þegjandadal (EOH/BL 2006).

Mynd 9. Uppgröftur á Einarstöðum í Þegjandadal.

Einarstaðir

Á eyðibýlinu Einarstöðum er fjöldi minja. Sumarið 2007 var grafinn profuskurður í garðlag sem liggur skammt norðvestan við sjálfan bæjarhólinn. Í þeim skurði mátti sjá afstöðu mannvistarleifa til gjóskulaga. Þau gjóskulög sem mest hefur verið stuðst við eru; Landnámslag (LNL) frá því um 870 e.Kr., V~950, H-1158, K-1262, H-1300, V-1477 og V-1717. Auk þess er mikið stuðst við svonefnda Landnámssyrpu (LNS), sem er syrpa 5-6 gjóskulaga sem koma fyrir á 6-8 cm kafla í sniðum. Gjóskulagið V~950 er yfirleitt efsta lagið í LNS á Norðausturlandi.

Landnámssyrpan var ekki varðveitt undir garðinum, og virðist sem jarðvegur hafi horfið allt niður að Heklu-3 laginu frá forsögulegum tíma áður en garðurinn er reistur. Torfið í hleðslunni er úr ljósbrúnum jarðvegi með sandlinsum. Þar í er agnarvottur af landnámssyrpunni. Mannvistarlag er neðarlega í torfi veggjarins. Í jarðlögum ofan á veggnum eru skýr gjóskulög, bæði V-1477 og H-1300. Austan garðsins er torfhrun og ofan á því eru gjóskulögin V-1717, V-1477, H-1300 og K-1262. Um 3-4 cm eru frá K-1262 niður að torfhruninu. Tvö þunn mannvistarlög eru einnig sjáanleg yfir garðinum (hruni). Garðurinn er frá því fyrir miðja 13. öld.

Mynd 10. Leifar fornnar kirkju og kirkjugarðs í Þegjandadal

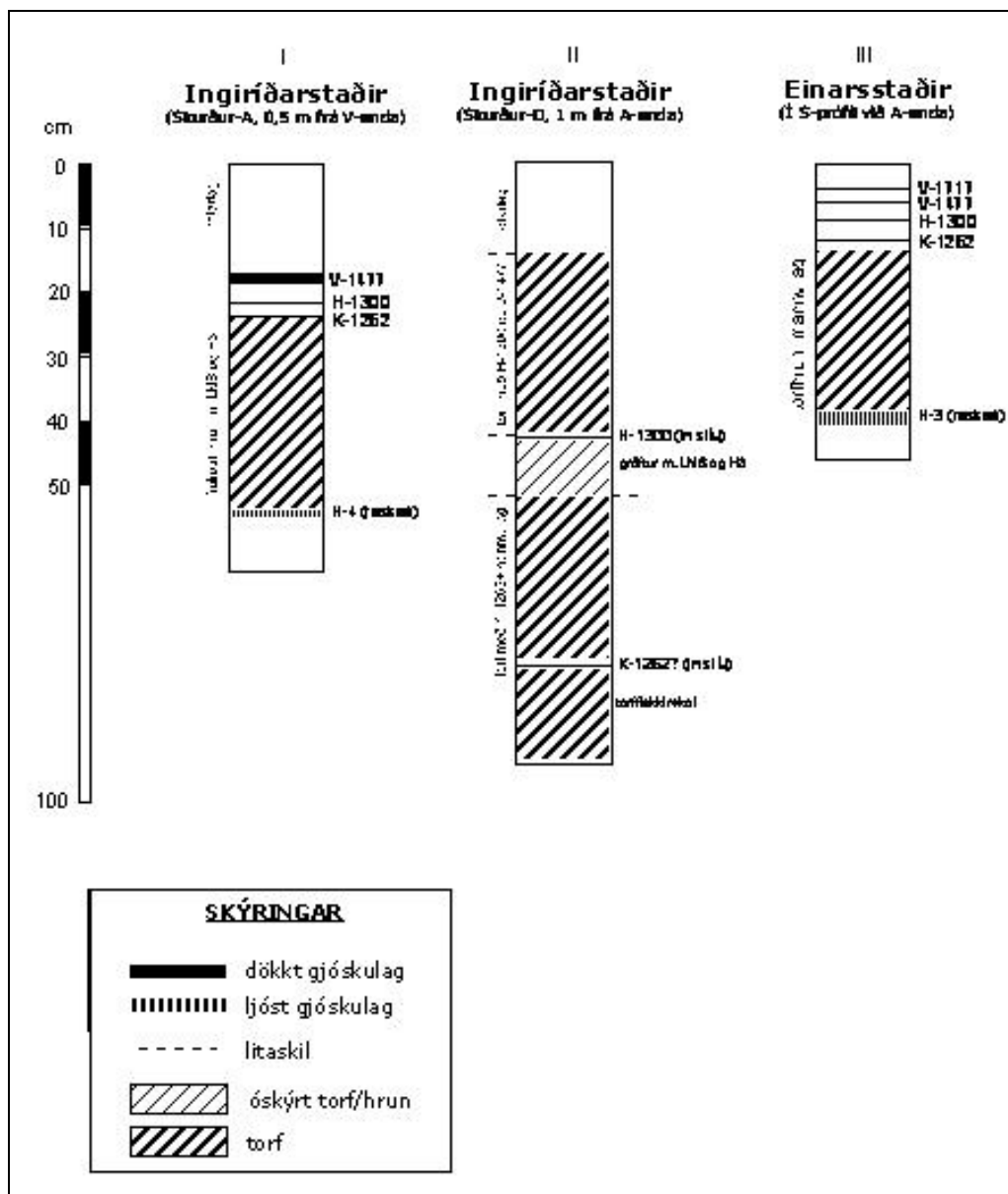
Ingiríðarstaðir

Á Ingiríðarstöðum voru skurðir grafnir á fjórum stöðum. Grafið var í garðlag um 100 m NV við bæjarhól (Skurður A). Þar kom í ljós torfhleðsla. Utan með garðinum hefur verið skorið í gegnum LNS, Heklu-3 og Heklu-4 að hluta. Undir garðinum er þunnt móöskukennt mannvistarlag 0,5-2 cm ofan við LNS, sem er bylgjótt og sennilega troðið. Ofan við mannvistarlagið eru skilin við torfið óljós, en um 1-3 cm eru þar á milli. Í torfinu er LNS og Hekla-3 mest áberandi ásamt allþykku ljósbrúnu jarðvegslagi. Ofan á frákasti og hrúni vestan við garðinn eru þrjú gjóskulög, V-1477, H-1300 og K-1262? (mynd 1, snið I). Garðurinn er frá því fyrir miðja 13. öld.

Hólf er austan við túngarðinn á Ingiríðarstöðum og tengist honum. Þar var einnig tekið snið (skurður B) og ber það með sér að þarna hafi verið uppblástur (jarðvegsrof) í eina tíð. Gjóskulagið V-1477 liggur sums staðar rétt ofan við Heklu-4. Í neðsta torfinu eru LNS, Hekla-3 og sennilega V-1159 ásamt H-1158. Mannvistarlag er í torfinu. V-1477 liggur yfir torfinu. Rofabærð hefur myndast norðan megin í garðinum en þar steypast gjóskulögin V-1477 og V-1717 fram yfir sig. Garðurinn er hlaðinn eftir 1200 og allnokkru fyrir 1477.

Skurður (skurður c) var grafinn í hringlaga garðlag utan um meint bænhus. Yfir torfi eru gjóskulögin V-1477 og H-1300. Koladreif er upp undir H-1300. Stutt er frá laginu niður á torfhrun, 1-2 cm sunnan megin en um 5 cm norðan megin. Samfellt torflag liggur frá garðinum í átt að bænhusinu sem er um 2 m sunnar. Torfið situr ofan á LNS og allþykku mannvistarlagi sem er yfir henni. Neðsta torfið inniheldur LNS og mannvistarlag, síðan

kemur torf ofar þar sem slitrur af Heklu-3 er áberandi. Enginn niðurgroftur er sjáanlegur. Í LNS eru tvö dökk gjóskulög mest áberandi, dökkgrátt og svart. Garðurinn er frá því fyrir miðja 13. öld. Garðurinn var hlaðinn eftir að búseta hafði varað um nokkurt skeið á staðnum, sbr. mannvistarlagið undir honum (sama á við um fyrri garð, sbr. skurð A).

Mynd 11. Gjóskulög í sniðum.

Loks var grafinn þrúfuskurður (skurður D) í bæjarhól, en þó ekki í gegnum mannvistarlag í hólnum. Neðarlega í sniðunum er dökkt gjóskulag, að öllum líkindum *in situ*. Lagið er talsvert raskað en má þó rekja eftir endilöngum skurðinum og í endum hans, þannig að víst má telja að lagið sé *in situ*. Á vettvangi var talið að um H-1300 gæti verið að ræða en eftir nánari skoðun á gjóskunni má útiloka að svo sé. Í sýninu eru tvær glergerðir, dökkbrúnt og

ljósmóbrúnt, sem bendir til að uppruni gjóskunnar sé í fleiri en einni eldstöð. Um blöndu tveggja gjóskulaga er líklega að ræða. Hugsanlegt er að dökka glerið tilheyri gjóskulaginu K-1262 en um það skal ekkert fullyrt að svo stöddu. Má vera að þetta gjóskulag sé eldra. Til að fá úr þessu skorið þyrfti að skoða fleiri sýni úr bæjarhólnum og efnagreina gjóskuna. Einnig væri hjálp í að skoða snið í gegnum bæjarhólinn, niður í óhreyfðan jarðveg. Ofan við gjóskulagið tekur við allþykkt torflag (torfveggur?) sem inniheldur sama gjóskulag. Þar ofan á hefur síðan gjóskulagið H-1300 fallið. Lagið er slitrótt og bylgjött en er þó að öllum líkindum in situ. Gjóskulagið hefur fallið eftir að veggurinn var verulega siginn, nánast útflattur. Efst er síðan torf með V-1477.

Ljóst er að í bæjarhólnum eru mannvistarlög sem liggja beggja megin H-1300. Lítil umsvif hafa verið þarna um það leyti sem gjóskulagið fellur. Síðar, á 14. – 15. öld er byggt aftur á sama stað. Yngsta sjáanlega torfhleðslan í hólnum er frá því eftir 1477, frá 16. öld eða síðar. Þessi torfveggur stendur allvel uppi og er skýr. Gjóskulagið V-1717 sást ekki í sniðunum en það mætti eflaust finna við frekari athuganir.

Vísbendingar eru um a.m.k. tvö búsetuskeið á Ingiríðarstöðum. Er mögulegt að bærinn hafi lagst í eyði um tíma, á 13.- 14. öld og

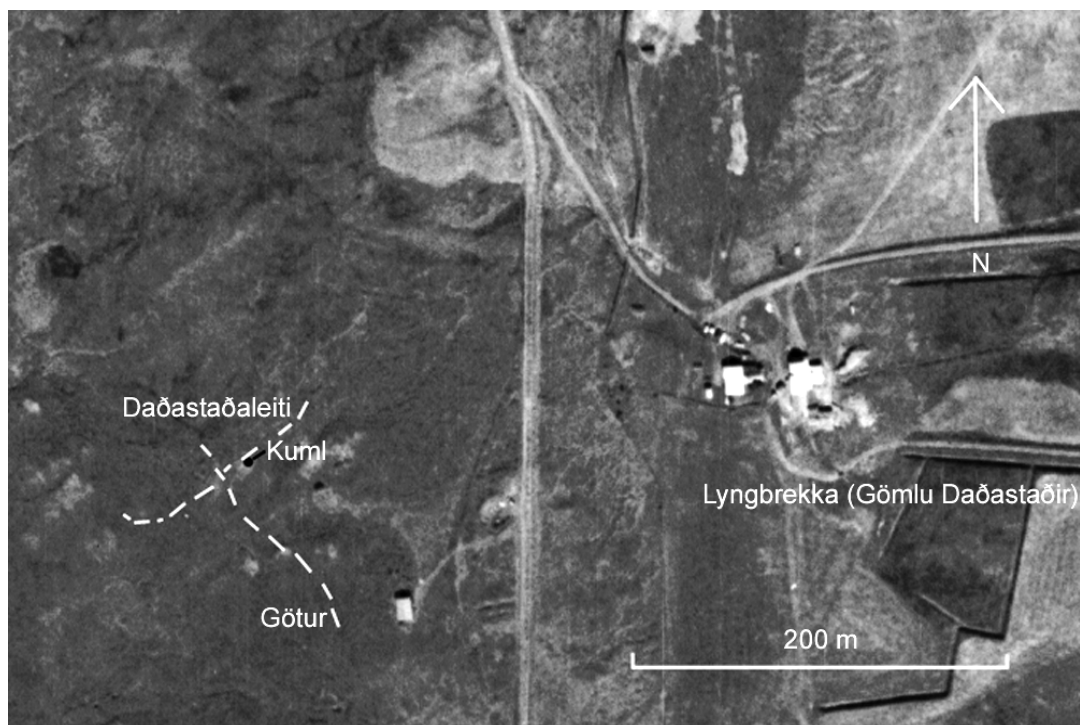

Mynd 12. Garðlag á Ingiríðarstöðum (skurður A).

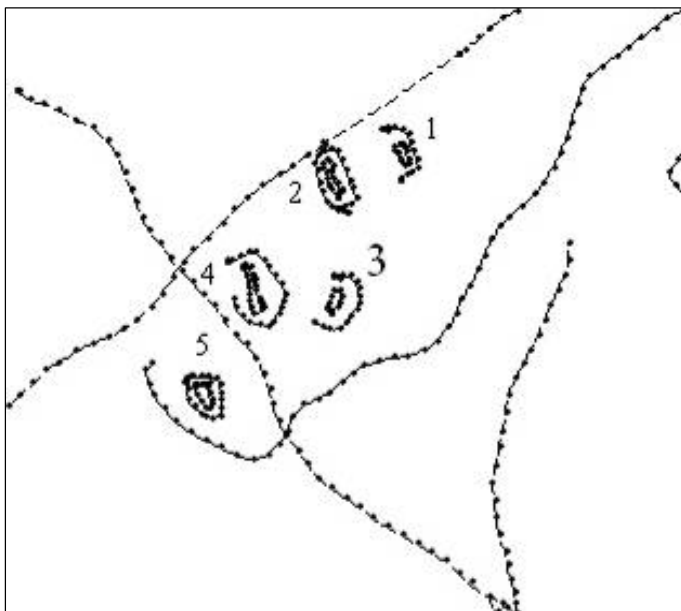
svo byggst aftur að einhverju leyti. Torf frá tímabilinu 1300-1477 kom fram í bæjarhólnum og sennilega einnig í garðlagi (sbr. skurður B).

Vísbendingar eru um búsetu á Ingiríðarstöðum frá því áður en garðarnir og bænhusið var reist, líklega frá 10. öld. Mannvistarlag er undir garðlögnum og/eða í torfi þeirra. Sama á við um Einarstaði en þar mátti sjá mannvistarlag í torfi garðsins. Rannsóknin í heild sýnir að hægt er að fá mjög gagnlegar upplýsingar um aldur og þróun búsetu í dalnum og verður athugunum haldið áfram.

Kuml hjá Lyngbrekku í Reykjadal

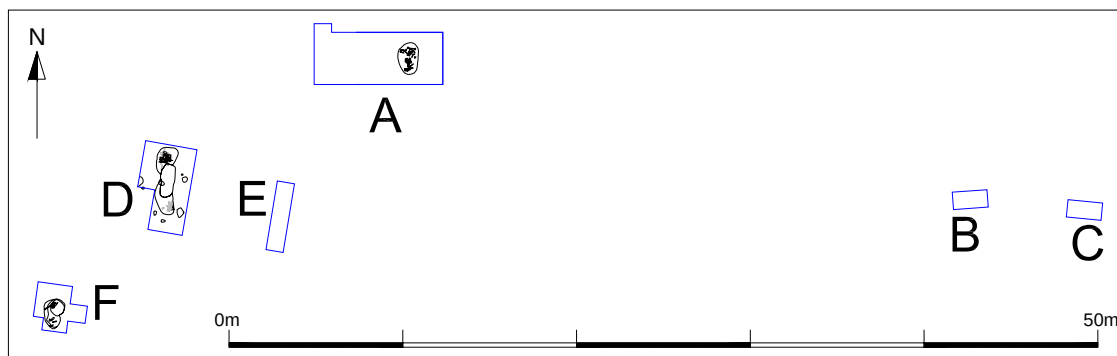
Mynd 13. Kumlateigurinn er til vinstri á myndinni. Strikalínur merkja gamlar götur (loftmynd: Landmælingar Ísl.).

Árin 2003-2005 var gerð athugun á meintum kumlum á leitinu ofan við nýbýlið Lyngbrekku í Reykjadal, Suður-Þingeyjarsýslu. Rannsókuð var gröf manns og hests, en líkur voru taldar á að þar leyndust fleiri grafir. Uppgrefti var haldið áfram sumarið 2007 og bar góðan árangur.

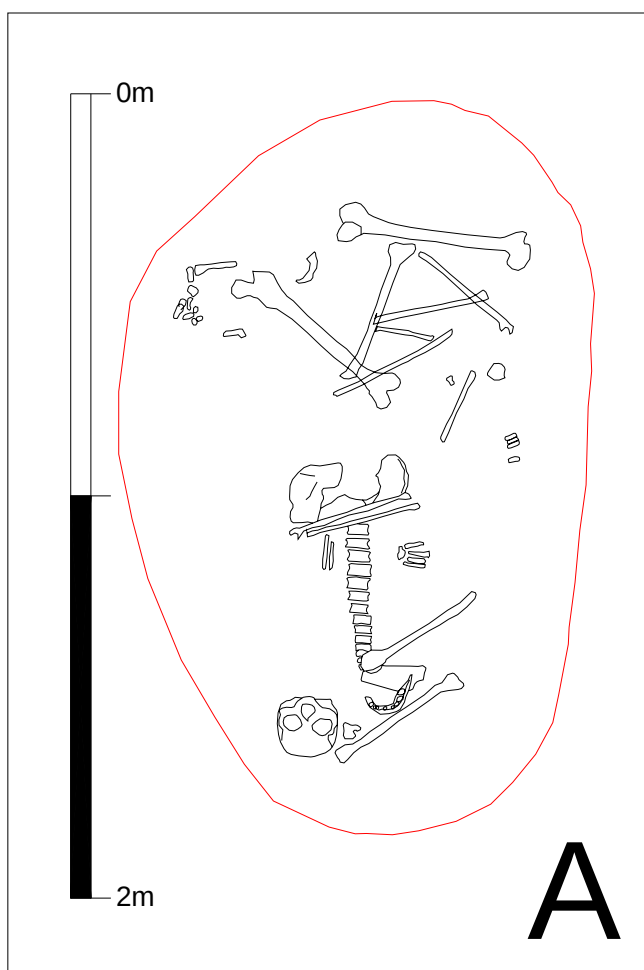
Mynd 14. Kumlateigurinn fyrir rannsókn (teikn G.G 2004). Uppdrátturinn sýnir afstöðu kumla eins og hún var álitin vera við uppmælingu áður en uppgröftur hófst. Norður er upp. Strikalínurnar eru gamlar götur. Dokk nr 1 var grafinn upp 2004-5, en hinar dokkirnar auk prufuskurða utan teigsins voru grafnar árið 2007.

Við rannsóknina 2007 var grafið í þær dokkir á kumlateignum sem minntu einna helst á rofin kuml, og auk þess var kumla leitað þar í kring. Grafið var á sex stöðum, merktir A-F á skýringarmyndinni hér fyrir neðan. Vesturuppgraftarmörk A ná frá austurbrún kumls 1 sem var rannsakað 2004-5. Í skurðum B og C fannst ekkert. Kuml reyndust vera í D og F. Skurður E var grafinn þar sem ummerki á yfirborði voru keimlík A, D og F, en þar fannst ekkert kuml.

Mynd 15. Myndin sýnir legu skurða 2007.

Mynd 16. Kuml 2, rannsakað sumarið 2007.

Ljóst er að á Daðastaðaleiti var kumlateigur í heiðni, og á honum a.m.k. 4 kuml. Öll hafa þau verið rænd. Þau sneru eins við áttum, inn og út Reykjadal, eða því sem næst í N-S. Nyrst voru kuml 1 (sem var rannsakað 2004-5) og kuml 2 (merkt "A" á mynd 15). Kumli 1 hefur verið lýst í fyrri skýrslu. Í kumli 2 fundust beinaleifar úr manni. Óvíst er um upprunalegar stellingar, en líklegt er að höfuð hafi legið í suðurenda. Beinín voru mjög úr lagi færð, en svo virðist sem átt hafi verið við þau skömmu eftir að maðurinn hafði verið lagður í gröfina, eða a.m.k. meðan eitthvert hold var enn á beinum, því hryggjalliðir og önnur bein hengu

saman þó svo að líkaminn eða líkamshlutar virðist hafa verið hreyfðir til. Í kumlinu fannst kambur úr beini.

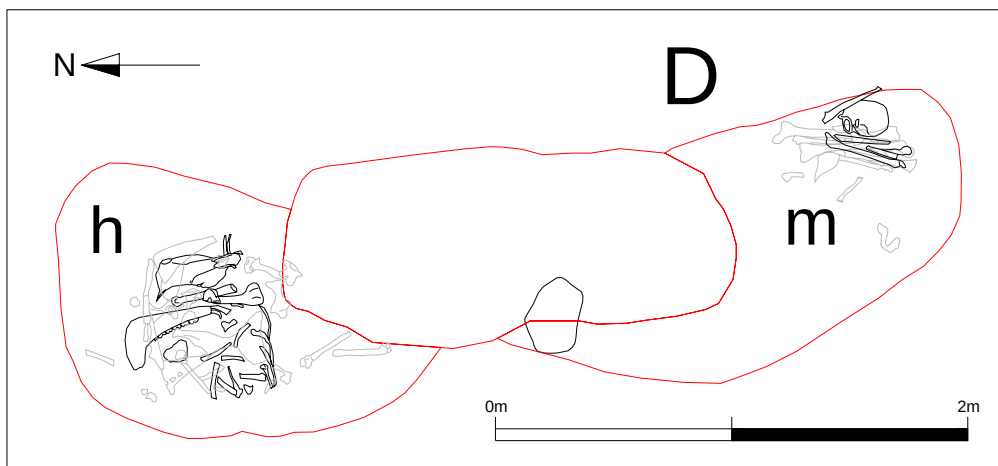

Mynd 17. Kuml 2. (merkt "A" á uppdrætti). Í skurðbrún sjást gjóskulögin sem upphaflega gröfin var tekin í gegnum.

Mynd 18. Hárkamburinn úr kumli 2. (Ljós. Graham E. Langford/Þjms.)

Um 8-9 m suðvestan við kuml 1 og 2, fannst þriðja kumlið (merkt “D”). Reyndust þar vera tvær grafir, en þeim hefur verið mikið raskað við haugbrot fyrr á tíð. Afstaða gjóskulaga bendir til að kumlið hafi verið rænt í tvígang, þ.e. áður en gjóska féll 1477, og eftir. Mannsbeinin voru í suðurenda syðri grafar og voru öll á tvístringi. Í miðri norðurgröfinni voru hestbein. Í hrossgröfinni fannst heilleg gjaðrarhringja.

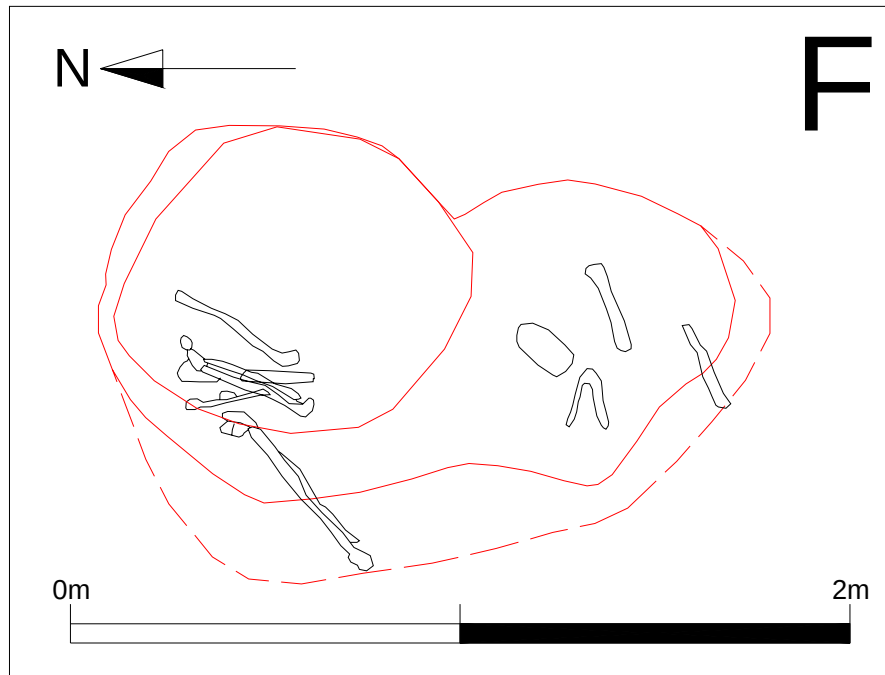

Mynd 19. Kuml 3, gröf manns og hests. Norður til vinstri.

Dr Lisa Yeomans hefur athugað dýrabeinin og telur þau vera úr fleiri einu hrossi. Má vera að einn hestur hafi verið lagður í gröfina, en að bein úr öðrum hafi slæðst yfir í hana þegar kumlateigurinn var rændur. Beinín eru úr fullorðnu dýri, líklega hesti fremur en hryssu. Í hrossgröfinni fannst vel varðveitt gjaðrarhringja. Hún er úr járn og af einfaldri gerð, óskreytt, ferhyrningslaga með sljóum hornum. Þorninn er vafinn um grunnhliðina.

Mynd 20. Gjaðrarhringja úr hrosskumli. (Ljósm. Graham E. Langford/Þjms.)

Mynd 20. Kuml 4, norður til vinstri.

Kuml 4 lá 6-7 m suðvestan við kuml 3. Hafði það orðið fyrir miklu raski þegar það var rænt og var sérlega illa varveitt. Rétt eins og kuml 2, hefur það verið rænt í tvígang. Í því voru aðeins fáeinar beinaleifar, aðallega fótabeinin. Höfuðkúpuna vantaði og mest af sjálfum bóknum.

*Mynd 21. Freya Sadarangani
fornleifafræðingur við uppgröft á
kumli 2.*

Á kumlateignum á Daðastaðleiti hafa nú fundist 4 mannskuml. Eru hestar grafnir með tveimur þeirra. Öll kumlin hafa verið rænd, kuml 1 og 2 sennilega “aðeins” einu sinni og þ.a.l. betur varðveitt, en kuml 3 og 4 verr farin og rænd tvívegis. Gerðar voru tilraunir til að finna fleiri grafir á teignum og á næsta hólrana, en þær báru engan árangur. Ekki er hægt að fullyrða að þar leynist ekki fleiri kuml, en hér verður látið staðar numið. Kumlateigurinn sem fannst og hefur nú verið rannsakaður er staðsettur með dæmigerðum hætti, á leiti, við leið og sennilegast þar sem þjóðleið og heimreið að býlinu sem í fornöld stóð þar sem nú er nýbýlið Lyngbrekka.

Mynd 22. Kuml 4. Howell Magnús Roberts teiknar ummerki í skurði F.